KIS TAMÁS

A szleng fogalmáról

■ A magyar szlengkutatás fiatalkorúságát mi sem jellemzi jobban, minthogy mindmáig nem rendelkezik olyan általánosan elfogadott, a szleng főbb tulajdonságait összefoglaló (legalább kiindulási pontként használható) meghatározással, melynek alapján biztosra vehetnénk, hogy a különböző szerzők ugyanazt értik szlengen. Azok a fellelhető művek, amelyek egyáltalán tartalmazzák a szleng meghatározását, általában nagyon szűken, a tolvajnyelvre vonatkoztatva, esetleg a csoportnyelvekre kiszélesítve használják ezt a terminust. Még a legújabb angolból fordított szociolingvisztikai terminológiai szótárunk sem ad igazán jól használható definíciót.

Az is igaz azonban, hogy egy műfaji követelményeiből következően tömör meghatározás meglehetősen sok olyan kérdést vetne föl, amelyre megnyugtató választ a magyar nyelvészetben egyelőre nem remélhetünk (még az idegen nyelvek gyakorlata alapján sem, hiszen egy-egy nyelvben, illetve az azt vizsgáló tudományosságban többnyire konvenció és nem definíció kérdése, hogy mit tekintenek szlengnek). Éppen ezért talán érdemes bővebb teret szentelni a szleng néhány alapvető kérdésének, hogy – ha már meghatározni nem is tudjuk – legalább körüljárjuk, milyen (nyelvi) jelenségek tartoznak a szlengbe.

1. Alapkérdések

1.1. A szleng mibenlétének meghatározása korántsem egyszerű dolog. Több ezerre tehető a (főleg angol) szlengről írott tanulmányok száma, ám egy idő után a kutató mégis hajlamos egyetérteni Paul Robertsszel, aki szerint a „szleng azon jelenségek egyike, melyeket mindenki felismer, de senki nem tud meghatározni". Ez a megjegyzés kétségkívül igaznak látszik, a kutatás során azonban nemigen alkalmazható, ezért célszerű első lépésként Országh László felfogásából kiindulnunk, mi szerint szlengen értjük „azokat a többnyire kérészéletű új szavakat vagy régi szavaknak azokat az új jelentésváltozatait, melyeket a hétköznapi élőbeszéd a tréfás hangulat keltése, a kifejezés színességének fokozása, vagy az újszerűvel való játék öröme, vagy a nyomaték kedvéért használ".

1.2. A szleng születésével és működésével kapcsolatosan nagyon fontos leszögezni, hogy ez elsősorban (szociál) pszichológiai és nem nyelvészeti probléma. Olyannyira, hogy leginkább annak a véleménynek kell igazat adnunk, mely szerint a szleng esetében a nyelvi anyag csupán járulékos kutatási téma. A lélektani vonatkozásokra a szlenggel foglalkozó nyelvészeti cikkek szinte kivétel nélkül utalnak is, de elégséges módon nem érvényesítik ezt a szempontot, s tegyük hozzá: az idevágó pszichológiai kutatások híján nem is érvényesíthetik.

1.3. A szlenget nyelvi jelenségként sokkal tágabban kell értelmeznünk, mint eddig a magyar szakirodalomban szokásos volt. Véleményem szerint elkerülhetetlen, hogy a szleng meghatározásakor szakítsunk a magyar nyelvészetben még napjainkban is uralkodó (javarészt a tolvajnyelvi vizsgálatok eredményeit felhasználó ifjúsági nyelvi kutatásokban kikristályosodott) nézettel, mely szerint a szlenget a fiatalok elkülönülési szándéka, a kamaszkor lélektani sajátosságai, esetleg a nyelvi relaxálás hozza létre. Nem érthetünk egyet azzal az inkább csak a szleng egyik rétegére érvényes, Bárczi Gézától eredő vélekedéssel sem, mely szerint a szleng (Bárczinál *argot* néven) nem más, mint a köznyelvnek a tolvajnyelvvel átitatott alsó rétege.

A szleng kialakulásának nyelvi sajátosságait keresve nagyon fontos lenne újabb – nem csupán egy-egy nyelvhez vagy társadalmi csoporthoz, illetve történelmi korszakhoz kötődő – szempontok bevonása. A szleng ugyanis nem egyszerűen egy bizonyos civilizációs szintre eljutott népesség vagy szociális csoport nyelvváltozata, a modern kor egyfajta városi népnyelve, hanem ennél térben és időben egyaránt jóval elterjedtebb jelenség, mi több: *a szleng nyelvi univerzálé.* Létrejöttének egyik alapvető, talán legfontosabb feltétele egy olyan beszélőközösség, amelynek tagjai napi intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. Ha ez az intenzív beszédkapcsolat megvan, akkor a nyelvben feltűnnek a szlengjelenségek. Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak (beszéd)kapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek a beszédben. Ennek megfelelően a szleng minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van. Ezen állítás igazolása nem egyszerű, hiszen a világ nyelveit nézve meglehetősen kevés anyag áll rendelkezésünkre e téren, különösen a nem európai kultúrkörben beszélt nyelvek esetében. A régiségből se nagyon vannak adataink, ami tulajdonképpen természetesnek is nevezhető, hiszen a szleng jellegzetesen szóbeli jelenség, írásban ritkán rögzítik, így írásos emlékei csak elvétve kerülnek elő. Tudjuk azonban, hogy a szanszkrit nyelvben is voltak szlengszavak, és hogy az újlatin nyelveknek a vulgáris latinból magyarázott szavai mögött gyakran szintén a ma szlengnek nevezett jelenséget sejthetjük: *equus* 'ló' ~ *caballus* 'gebe' > francia *cheval,* spanyol *caballo,* olasz *cavallo* 'ló'; latin *follis* 'bőrzsák, fújtató' > 'balga, esztelen, bolond' > francia *fou* 'bolond' stb.

1.4. Az eddig elmondottakból következően nem lehet egyetérteni azzal az általános felfogással, mely szerint a szleng köznyelvi jelenségként értékelhető csoportnyelv, egyfajta városi népnyelv, mely a köznyelvtől csak szókincsében és frazeológiájában tér el. A szleng esetében ugyanis nem lényegesek a köznyelvi vagy éppenséggel nyelvjárási vonások, hiszen pusztán arról van szó hogy a szleng(ek) használatához a beszélő hétköznapi társalgásának nyelvére mint hordozóra *(bázisnyelvre)* van szükség. De ez a bázisnyelv lehet a köznyelv vagy egy nyelvjárás is, még ha a szleng esetében – mivel a szleng általában a leginformálisabb beszédhelyzetekben használatos – a bázisnyelv természetesen leggyakrabban a beszélő alapnyelve szokott lenni. A bázisnyelvtől függ – és ez vonatkozik más csoportnyelvekre is –, hogy a szleng az adott pillanatban köznyelvi vagy nyelvjárási jelenség-e, bár ez a szleng szempontjából irreleváns, hisz a *jakó* 'kabát' attól még szlengszónak minősül, hogy esetleg egyes vidékeken *jakóu*nak ejtik. Nyilvánvaló, hogy a szlenget csak bizonyos megszorításokkal lehet köznyelvi jelenségként számon tartani, mint ahogy a nyelvjárási környezetben előkerülő szleng kifejezéseket is csak kellő mérlegelés alapján minősíthetjük nyelvjárásinak.

1.5. A szleng és a bázisnyelv viszonyáról itt elmondottak természetesen azt is jelentik, hogy a szlenget nemcsak a köznyelvben, a köznyelvhez kapcsolódva kereshetjük, hanem nyelvjárási közegben is. A szleng és a népnyelv viszonyáról már többen írtak, kimutatva bizonyos hasonlóságokat, és a népnyelvet a szleng egyik legfontosabb forrásaként megjelölve. Ez a megközelítés azonban csak részben tekinthető helyesnek, mert például a Sipos Pál által a szleng és a népnyelv hasonlóságát bizonyító *megfingat* 'megkínoz', *bádogos szemű* 'hályogos szemű', *lótya* 'tócsa' szavak nemcsak forrást vagy hasonlóságot jelentenek a szleng számára, hanem maguk is szlengszavak. Mészöly Miklósnak a *Magyar tájszótár*ból kigyűjtött szólistáját olvasva egyértelműen szlengnek érezzük a *bászli* 'ügyetlen', *megberetvál* 'leszid', *bolhaszedő* 'lábfejig érő nadrág', *bundalé* 'pálinka', *egyablakos* 'félszemű', *evőke* 'száj', *fehérvér* 'takony', *pill* 'pillanat'-féle szavakat, hiszen a bennük megfogalmazódó, leggyakrabban tréfás, gúnyos, de általában negatív oldalról közelítő szemlélet, a mögöttük felsejlő asszociációs háttér, a jelentésbeli és alaki szóalkotás egyes megoldásai mind-mind a szlenggel azonosítják őket.

Ezeket a magyar nyelvjáráskutatásban tréfaszóknak nevezett alakulatokat régtől kimutathatjuk a magyarban, s ezek az alakok egyúttal jól bizonyítják, hogy a szleng gerincét a belső keletkezésű (tehát nem idegen nyelvből vagy más nyelvi rétegből, például a tolvajnyelvből átvett) szavak alkotják. (Egyébként első tolvajnyelvi szójegyzékeink alapján az is jól látható, hogy a kétnyelvű – magyar-német, magyar-cigány – közösségekben használatos tolvajnyelv kivételével argónk is legalább háromnegyedében belső keletkezésű volt, azaz javarészt magyar eredetű szavakat használt.) Réthei Prikkel Marián *Régi magyar tréfaszók* címen közölt, régi szótárainkból és neves íróinktól (Calepinustól, Kassaitól, Dugonitstól, Pázmánytól és másoktól) gyűjtött szóanyaga bőven (majdhogynem teljes egészében) a régi magyar szlengre hoz példákat: *csömörfőző* 'rossz szakács', *nyakborbély* 'hóhér', *lopész* 'tolvaj', *vigyorgó* 'gége', *kutyaszorító* 'szűk utca', *cigányarany* 'hamis pénz', *csalafurdi* 'ravasz', *égbevigyorgó* 'csillagász', *hústorony* 'nagy testű ember', *alpofa, alószáj, füstös, hátuldúdoló* 'fenék', *csigapósta* 'lomhán járó ember' stb.

2. A szleng stilisztikai és lexikológiai megközelítése

Bonyolítja a szleng meghatározását, hogy szlengen két egymással szorosan összefüggő, de a leírás szempontjából élesen elkülönítendő, ám eddig el nem határolt nyelvi jelenséget értenek. A szleng egyrészt szó- és kifejezéskészlet, másrészt pedig egy sajátos nyelvhasználati-stilisztikai forma.

2.1. Az, hogy a szleng felfogható stilisztikai jelenségként is, a külföldi szakirodalomban nem újkeletű megállapítás. Az angol nyelvű munkák egy része a szlenget elsősorban stiláris nyelvi rétegnek tekinti.

Simo Hämäläinen olyan különleges stílusfajtának tartja a szlenget, amely tudatosan használ a köznyelvtől idegen, a köznyelvben elfogadhatatlannak tartott kifejezéseket – megfelelő beszédhelyzetben, megfelelő hangulat esetén. A tudatosság mozzanatát annyira fontosnak véli Hämäläinen, hogy ez alapján különbözteti meg a szlenget a népnyelvtől: a nép nyelvének természetes velejárói a szólások és a képes beszéd, míg szlengről akkor beszélhetünk, ha a művelt beszélő szándékosan választ az egyezményes köznyelvbe nem tartozó szót vagy mondást.

Ezek a kijelentések természetesen erősen vitathatók, hiszen a „szleng, ha stílusjelenségnek tekintjük – mondja Lieli Mariann -, nem köthető egy bizonyos stílusárnyalathoz, mint ahogyan korábban tették, amikor is kizárólag alantas stílusként, az utca nyelveként értékelték. Változatos stílusértékű elemeket tartalmaz, és mivel beszélt nyelvi jelenség, leginkább a szabad, kötetlen stílus jellemzi. Ezért is nehéz elhatárolni egyfelől a fesztelen hétköznapi nyelvtől, másfelől a népies kifejezésmódtól. A stiláris változatosság abban is megnyilvánul, hogy egy adott szó stílusértéke is változik a különböző beszédhelyzetekben. Nem mindegy például, hogy szó szerinti vagy metaforikus jelentésben használunk egy szót."

2.2. Véleményem szerint a szlenget mint stilisztikai jelenséget nem lehet a stílusárnyalatok alapján meghatározni, ugyanis a szleng ennél magasabb szintű stilisztikai kategória: beszédstílus vagy Péter Mihály terminusával: beszédmód, „amelynek sajátosságát nem a közlésnek a közlési helyzethez történő funkcionális megfeleltetése, sem pedig a beszélőnek valamely társadalmi csoporthoz való tartozása, hanem a beszélő meghatározott *attitűdje,* beállítottsága határozza meg".

A szlengben beszélés (a szleng mint beszédmód) együtt jár (hisz annak kommunikatív, nyelvi megnyilvánulása) egyfajta (gyakran fanyar, cinikus) humorral, tréfával és az e mögött húzódó, ezt alátámasztó könnyed, esetleg nyegle viselkedésmóddal és világszemlélettel. A szlengben beszélő a világot egyfajta erős érzelmi szűrőn keresztül szemléli. Ez az erős érzelmi viszonyulás (ami mélyebb, egyféle önvédelmi pszichodinamikáját tekintve Chapman szerint két dologgal függ össze: az ego védelmével a szuperegóval szemben, illetve annak párhuzamos vágyával és elutasításával, hogy emberiek legyünk) a szlengben a szavak és kifejezések emocionális színezetében nyilvánul meg. Az irodalmi nyelvvel összevetve a szleng szókincse általában lenéző, lekicsinylő stílusárnyalatot hordoz, ami abból következik, hogy a beszélő a megnevezett dolgokat, jelenségeket, cselekvéseket erős kritikával (elsősorban negatívan) szemléli, és ezt – leggyakrabban familiáris, esetleg tréfás, humoros vagy éppenséggel durva, sértő formában – ki is fejezi. A megszülető kifejezésekben jól megfigyelhető – Hankiss Elemér szóhasználatával élve – a nyelvi elemek „energiájának feltranszformálása". Ez a jelenség magyarázza, hogy vannak, akik a szlenget és a szépírói nyelvet rendkívül közelállónak érzik.

A szavak „energiájának feltranszformálása", az erős érzelmi töltés miatt a nyelvleírás szempontjából stilisztikai minősítésekkel jellemezhető (durva, pejoratív, megvető, lenéző, ironikus, gúnyos, tréfás, bizalmas, kedveskedő stb.) kifejezések jönnek létre. (Jól mutatják a szleng átlagostól eltérő érzelmi telítettségét Kövesdi-Szilágyi katonai szlengszótárának majd mindig felkiáltójelre végződő példamondatai.)

2.3. A beszéd emocionális feltöltésének igényéből következik, hogy a szleng legfontosabb „szóalkotási módjának" az érzelmi szóalkotást nevezhetjük, azaz a szavak, kifejezések stiláris minőségének minden jelentés- és alakváltoztatás nélküli módosítását. Természetesen az érzelmi szóalkotást nem tekinthetjük valódi szóalkotásmódnak, hiszen hagyományos értelemben véve nem hoz létre új szavakat: változás csupán a szó jelentésszerkezetének emocionális és ebből adódóan a nyelvrétegbeliségre utaló jelentésjegyében következik be. A nyelvhasználók oldaláról nézve pusztán arról van szó, hogy a beszélő/hallgató egy adott szóról határozottan érzi, tudja, hogy az adott helyzetben szlengszóként szerepel.

Az érzelmi szóalkotás együtt járhat jelentésbeli vagy alaki szóalkotással (így keletkeznek a valódi szlengszavak), de önmagában is képes a szavakat alkalmilag szlengszóvá tenni. „Gyakran szlengnek vélik a szavak olyan szövegösszefüggésbeli jelentéseit is, amelyek különböző stilisztikai kifejezőeszközök (irónia, perifrázis stb.) alkalmazásával keletkeznek" – írja Galperin. Ez teszi a szlenget nehezen megfogható nyelvi jelenséggé, hisz egy adott pillanatban valamely szó vagy kifejezés félreérthetetlenül szleng, más körülmények között viszont egyáltalán nem az.

Ezt a jelenséget, a szavaknak a beszédmódokban való „átalakulását" Bahtyin a beszédműfajokról írva, de a szlengre is érvényesen így magyarázza: „A beszédműfaj nem a nyelvnek, hanem jellegzetesen a megnyilatkozásnak a formája, e műfaji mivoltában hordoz bizonyos tipikus, az adott műfajra jellemző expressziót is. A szó a beszédműfaj elemeként bizonyos jellegzetes expresszív értelmet kap. (...) Ettől alakulnak ki azok a tipikus expresszív jelentéselemek, amik mintegy rárétegződnek a szavakra. (...) A beszédműfajok szerfölött alkalmasak rá, hogy a szavak jelentésének hangsúlyait megváltoztassák. (...) Az ilyen tipikus (műfaji) expresszivitást fölfoghatjuk úgy, mint a szó afféle „stiláris holdudvarát", de ez a „holdudvar" sosem a szóból mint nyelvi egységből sugárzik ki, hanem fényét attól a műfajtól kapja, amelyikben az adott szó általában elő szokott fordulni, vagyis a szó fényköre voltaképpen a műfaji egészből sugárzik szét."

A szlengre alkalmazva Bahtyin megállapítását, elmondhatjuk, hogy a szleng elsődlegesen beszédmód, és csak másodlagosan, a szavakban rögzült „szlengség" révén – annak következtében, hogy bizonyos szavak tipikusan csak ebben a beszédmódban, a szlengben használatosak – válik szótárazható lexikális kategóriává.

2.4. Szoros összefüggésben áll a szleng stilisztikai-kommunikatív megközelítésével a szleng társasnyelvészeti vizs-

gálata, a szlenghez a használó beszédközösség felől való közelítés, azaz annak megvizsgálása, hogy kik használják a szlenget, hiszen ahhoz, hogy a szleng mint beszédmód működhessen, szükség van egy működtető közösségre is.

A magyar szlengkutatás eddig elsősorban – bár nem a társasnyelvészet szorosan vett eszközeivel – ebben a megközelítésben tárgyalta a szlenget. E szerint a szleng csoportnyelv (szociolektus), mely

kis létszámú, hosszú időt együtt töltő, azonos foglalkozású vagy érdeklődési körű csoportokban születik, és fontos társadalmi szerepet is betölt ezekben a közösségekben: erősíti az összetartozás érzését, és elkülöníti az adott közösséget a többitől. A beszélőközösségek szerinti vizsgálat jelentőségét jól mutatja, hogy – nemcsak a magyar nyelvtudományban – e szerint szokták meghatározni a szleng különböző típusait (diáknyelv, tolvajnyelv, katonai szleng stb.).

3. A szleng típusai

A szleng rendkívül sokrétű nyelvi jelenség. Különösebb vizsgálatok nélkül, pusztán a már szótárazott szlengek számbavétele alapján megállapíthatjuk, hogy – egyes korábbi vélekedésekkel szemben – a szleng nem tekinthető homogén nyelvváltozatnak, még ha az egyes kisebb szlengeket fontosabb tulajdonságaik alapján nagyobb típusokba szokás is sorolni.

3.1. Az angol nyelvű szakirodalomban az adott szleng társadalmi ismertsége alapján *general* és *special slang* néven széles körben és szűk körben elterjedt szlengeket szoktak megkülönböztetni. Létezik olyan felfogás, amely az általános szlenget tekinti a szleng legfontosabb megnyilvánulási formájának: Partridge szerint a szleng általánosan érthető, nem pedig egyes társadalmi csoportok kiváltsága, és egyik fontos feladata a köznyelv megkopott kifejezéseinek újakkal való felcserélése.

Az angol szakirodalomban használatos általános és speciális szleng kettősséget tagolja tovább Kaarina Karttunen, aki egyrészt közszlengről beszél, amelyet mind földrajzilag, mind társadalmilag széles körben ismernek, másrészt pedig megkülönbözteti az ún. „kis szlengek"-et, azaz a helyi szlenget (az egyes települések saját, helyi nyelvjárási jellegzetességei által színezett szlengjét) és a szakszlenget: az azonos foglalkozású vagy azonos hobbit űző emberek speciális nyelvének egy rétegét, illetve a zárt társadalmi intézményeken (iskola, katonaság, börtön) belül kialakult sajátságos kifejezéskészletet.

3.2. Ez a kettős tagoltság a szlengszavak elterjedtségét figyelembe véve reálisan létezőnek tekinthető, én azonban helyesebbnek tartanék egy olyan felosztást, amely a szlengszavak kialakulását és egyre szélesebb társadalmi rétegekben való elterjedését tartja szem előtt.

Mivel a szlengek kialakulása mindig a beszélőközösségekben (a szociológia oldaláról nézve a közös tulajdonsággal rendelkező, *egymással közvetlen kapcsolatban lévő személyekből álló*, önmagukat minden más csoporttól megkülönböztető *kiscsoportokban)* történik. Elvileg annyi szlengről beszélhetünk egy nyelvben, ahány beszélőközösség meglétét feltételezzük. A szleng szociálpszichológiai gyökerei miatt nagyon fontos annak a tudatosítása – még ha a gyakorlatban nem is szükséges minden esetben ennek következményeit érvényesítenünk, sőt a típusalkotásra törekvés miatt leggyakrabban figyelmen kívül is hagyjuk e körülményeket –, hogy a valóságban a szleng mindig a kiscsoportokban születik és működik, csak a nyelvész absztrahál bizonyos közös tulajdonságok alapján szlengtípusokat.

Az absztrakció foka szerint három szintet különböztethetünk meg a szlengben:

a) A *kiscsoport-szlengek* a beszélőközösségek valóságosan létező szlengjei. Ezek nyelvi anyaga az adott kiscsoport tagjai számára a csoport jellegéből következően fontos reáliák megnevezésére vagy újranevezésére szolgál. Maga a megnevezett dolog, cselekvés, tulajdonság stb. a csoporton kívüliek számára lehet ismert (például az ételek elnevezése, a mozgásra, járásra utaló szók egy-egy szlengben) vagy lehet ismeretlen (a fegyverek egyes típusainak a katonák, a börtönbeli viszonyoknak a fogvatartottak körében használt nevei). A megnevezett reáliák kétféleségének hangsúlyozása a szlengszavak terjedésének megértése szempontjából lényeges, hisz nyilvánvalóan az általánosan ismert fogalmak nevei könnyebben, gyakrabban válnak széles körben ismertté, míg a speciális fogalmakat megnevező szlengszók csak az adott szóval jelölt dolog általános megismerése után terjedhetnek el. A szókincsnek ez a kettőssége csak a csoporton kívüliek számára lényeges, a tagok számára a szleng egységes rendszert alkot. Ez egyúttal azt is jelenti (és különösen a szlenget vizsgáló szakembereknek nem szabad róla elfeledkezni), hogy a beszélő számára nincs külön közszleng és szakszleng, ezek az absztrahált típusok a beszédben elkülönülten soha nem jelennek meg.

Ennek a tételnek a belátása az egyetlen lehetőség arra, hogy az olyan összetett szlengtípusokat, mint amilyen például a tolvajnyelv, helyesen értelmezzük. A tolvajnyelv ugyanis az a fajtája a szlengnek, amit nem nyelvi sajátosságai, hanem beszélői alapján különítettek el (aláfoglalva minden olyan nyelvi jelenséget, amely a bűnözőközösségek beszédében eltérésnek bizonyult a többség nyelvéhez viszonyítva). A tolvajnyelv mint egyfajta nyelvváltozat eredetileg nem nyelvészeti terminus volt, a nyelvtudományon kívül kezdték használni, és a múlt század utolsó harmada óta úgy öröklődik a nyelvészetben, hogy soha meg sem próbálták rendszerszerű definiálását, hiszen mindenki úgy hitte, ismeri, sőt azonos módon ismeri a szó jelentését.

A tolvajnyelvben azonban, a beszélők köre alapján kijelölt határokon belül többféle szlengtípus és többféle nyelvi funkció is található, ami miatt az argót általában nem tudják más szlengekkel azonos szinten elhelyezni, s emiatt például a nyelv rétegződésének eleve értelmetlen modellezése során csak nehezen tudnak számára helyet találni.

A tolvajnyelvet akkor értelmezzük helyesen, ha lexikális oldalról közelítve egyrészt egy leginkább a közszlengre hasonlító általánosan ismert fogalmakat megnevező szóréteget (például: *burkolni, kajálni* 'enni', *huszárrostélyos* 'pirított kenyér', *napsa* 'víz'), másrészt pedig egy bűnözőélettel kapcsolatos szakszlenget látunk benne (ami ráadásul szétválaszthatatlanul egybeolvad a bűnözők szaknyelvével, hiszen olyan fogalmakat nevez meg, amelyek a bűnöző „szakma" műveléséhez szükségesek, például *piszkálni* 'zsebtolvajlással lopni', *horgászni* 'nyitott ablakon keresztül lopni', *libázni* 'fa- vagy szénszállítmányt meglopni' stb.). Más oldalról, a működése felől a tolvajnyelvet mint beszédmódot olyan szlengként határozhatjuk meg, amely a szokásos szlengfunkcióin túl a kívülállók kizárása céljából gyakran titkosnyelvként (tulajdonképpen zsargonként) is működik. Mint efféle zsargon, az én értelmezésem szerint nem csoportnyelv, hiszen a zsargon nem nyelvváltozat, hanem nyelvhasználati stratégia: a társadalomban hierarchikusan elhelyezkedő csoportok olyan tudatos vagy nem tudatos beszédstílusa, amely a társadalmi csoport, réteg tagjainak elzárkózási vagy az idetörekvők bekerülési szándékait szolgálja. A zsargont használó személy a nyelvhasználatával (is) bizonyítani kívánja, hogy a számára vonatkozási csoportként funkcionáló közösség normarendszerének birtokában van. Sokszínűsége ellenére a tolvajnyelv – elsősorban beszédmódbeli jellemzői miatt – a szlengbe tartozik, a szlengen belül pedig leginkább mint szakszlenget határozhatjuk meg.

b) A *nagycsoportok* (melyeket elsősorban az jellemzi, hogy tagjaik egy vagy több közös ismérvvel rendelkeznek, van úgynevezett „mi" tudatuk, önálló arculatuk, többé-kevésbé meghatározott céljaik, de a *tagjai között nincs feltétlenül személyes kapcsolat)* szlengjei olyan kiscsoportok, beszélőközösségek szlengjéből absztrahálódnak, amelyek valamiben azonosak, és azonosságuk miatt egymással lazább vagy szorosabb kapcsolatba kerülhetnek oly módon, hogy tagjaik között átfedés vagy érintkezés alakul ki. Az egyes beszélők közvetítik a kiscsoportok szlengjét a másik beszélőközösségbe, és ezáltal egyféle kiegyenlítő szerepet játszanak.

A kiscsoportok közötti azonosság alapvetően kétféle lehet: területi (az egy helyen, egymás közelében működő csoportok között) és szakmai (az azonos foglalkozást, hobbit űző, azonos életmódot folytató stb. csoportok között). Ennek megfelelően a nagycsoport-szlengeknek két nagyobb fajtáját különböztethetjük meg: a helyi szlengeket és a szakszlengeket.

• A helyi szlengeken a területileg szerveződő nagycsoport-szlengeket (egy falu, város, városrész, iskola szlengjét) értheti-jük. Erre a szlengtípusra jellemző, hogy szókincse szakmától független, a kiscsoport-szlengek általános szókincséből származik.

• A szakszlengek érdeklődési, foglalkozási alapon elkülönülő csoportokra (katonai, diák, tolvaj, labdarúgó, narkós stb.) jellemzők. Szókincsük a szakmától függő, az azonos szakmához tartozó kiscsoport szlengjének speciális szókincséből származik.

A valóságban ezek a tiszta típusok gyakran keveredve jelennek meg, sokkal inkább léteznek helyi szakszlengek (a debreceni katonai szleng, a szegedi Csillagbörtön szlengje, a sárbogárdi diáknyelv stb.), mintsem „a" magyar tolvajnyelv vagy „a" magyarországi kábítószer-élvezők szlengje.

c) A helyi és a szakszlengek széles körben elterjedt szavai alkotják a közszlenget. Ez a nyelvközösség számára közös szlengtípus a helytől és szakmától függetlenül ismert szlengszavak csoportját takarja. Viszonya a helyi és a szakszlengekhez olyan, mint a köznyelv viszonya a nyelvjárásokhoz és a szaknyelvekhez. A köznyelvhez hasonlóan szemlélhetjük történeti kategóriaként is, amely az idők folyamán a nyelvközösségben szétáramló, ismertté váló szlengszavakat takarja, illetve tekinthetjük a nyelvészi absztrakció felső szintjének, amely a beszélőközösségek többségében ismert szlengszavakat tartalmazza.

3.3. Ismételten szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a szleng itt felvázolt típusainak többségét természetesen csak a tudományos absztrakció szintjén létezőnek tekinthetjük, amelyekre a nyelvészeti tipologizálás során lehet szükség, arról azonban nem szabad e tipológia alkalmazásakor elfeledkezni, hogy a valós, tulajdonképpeni nyelvhasználatban csak a kiscsoport-szlengek léteznek, amelyek az absztrahált típusok alapján leírva egyszerre képviselik az összes többi típust: egyszerre helyi szlengek (hiszen minden kiscsoport lokálisan jellemezhető), egyszerre szakszlengek (hiszen minden kiscsoport közös érdeklődésen vagy érdekeken alapuló szakmai szerveződés) és egyszerre közszlengek (hiszen a tagok korábban vagy egyidejűleg más csoportok tagjai is: így biztosítják a kiscsoport-szlengek szavainak terjedését, és terjesztik a más beszélőközösségekből származó szlengszavakat).

Külön megemlítendőnek tartom, hogy a szleng imént vázolt tagolódása csak a szlengre mint lexikális kategóriára (regiszterre) érvényes. Beszédmódként a szleng csak a kiscsoport-szlengekben figyelhető meg; s azok a sajátos szókincsen kívüli jegyek, amelyek a szlengben beszélést jellemzik, csak a beszélőközösségben, a konkrét szituációkban működnek.

A szleng használatának színtere tehát a társadalmi kiscsoport, és itt a szlengben beszélés során az alkalmi szlengszavak társaságában születnek meg a lexikográfiailag is megfogható valódi szlengszavak, amelyek jelentésük, alakjuk, hangulatuk alapján mint szövegkörnyezetükből kiemelt lexémák vagy frazémák is tartalmazzák a „szlengség" jegyeit.

A szlengszavaknak szélesebb körben való elterjedése lexikális szinten abban ragadható meg, hogy egy beszélőközösségből elindult szlengszó a nagycsoportok szlengjén áthaladva, majd a nyelvközösség szintjéig jutva fokozatosan veszít „szlengségéből", mígnem emocionális töltését teljesen elveszítve vagy kiesik a nyelvhasználatból, vagy pedig a bázisnyelvbe kerülve megszűnik szlengszó lenni.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a közszleng és nagycsoport-szlengek hétköznapi érzékelésünk számára ugyan egymás mellett létező típusoknak látszanak, amelyek csak a nyelvleírásban, a nyelvészi absztrakció szempontjából helyezkednek el más szinten. A valóságban azonban a szlengjegyek elvesztésének alacsonyabb vagy magasabb foka jellemzi a speciális vagy a közszlengbe sorolt szavakat. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közszleng szavai közelebb vannak a bázisnyelvbe olvadáshoz, mint a többi típusba tartozók.

A szleng körébe sorolható jelenségek és kérdések áttekintésének végére érve nyilvánvalóan látszik, hogy még hosszú út vezethet odáig, hogy tömören, definíciószerűen tudjunk válaszolni a „mi a szleng?" kérdésre. Az is lehetséges, hogy ez a kérdés a szűkebb értelemben vett szlengkutatás számára soha sem lesz megválaszolható, mert újból és újból körül járva a kérdést úgy tűnik, hogy ez a problémafelvetés az úgynevezett esszenciális (vagy „végső") kérdések körébe tartozik (mint a filozófiában a „mi a világ?", „mi az ember?" stb.) Márpedig az esszenciális kérdések meghatározó tulajdonsága az, hogy nincs globális megoldásuk: abban a formában, ahogy felvetődnek, nem válaszolhatók meg.

Az általam felvetett gondolatokkal azonban talán sikerült rámutatnom arra, hogy a szleng esetében nem is a definíció a legfontosabb kérdés, mert a szleng – ha nem valamiféle szűk értelemben vett nyelvi egzotikumként vagy humorforrásként kezeljük, hanem a társasnyelvészet tágabb körében vesszük szemügyre – nem az, aminek legtöbben gondolják: „nem valami fakultatív dolog a nyelvben, nem daganat, amely a nyelvi szervezet egészsége és szépsége érdekében eltávolítandó onnan, hanem – mint Jelisztratov írja – éppen ellenkezőleg, a nemzeti nyelv (s tegyük hozzá: az emberi nyelv) sajátos struktúraalkotó tényezője". Egyféle nyelvesszencia, amelynek segítségével a nyelvet használó emberek nyelvi viselkedéséről, a nyelv evolúciós értelemben vett eredeti tulajdonságairól tudhatunk meg máshonnan fel nem lelhető információkat.

Irodalom

■ BÁRCZI GÉZA (1932): *A „pesti nyelv"*. Budapest.

■ BAHTYIN, MIHAIL (1988): A beszéd műfajai. In: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk. KANYÓ ZOLTÁN és SÍKLAKI ISTVÁN. Budapest. 246–282.

■ CHAPMAN, ROBERT L. (1999): Mi a szleng? In: *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)*. Szerk. FENYVESI ANNA, KIS TAMÁS, VÁRNAI JUDIT SZILVIA. Debrecen. 273–79.

■ GALPERIN, I. R. (1999): A *szleng* terminusról. In: *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)*. Szerk. FENYVESI ANNA, KIS TAMÁS, VÁRNAI JUDIT SZILVIA. Debrecen. 173–82.

■ HANKISS ELEMÉR (1970): *Az irodalmi kifejezésformák lélektana*. Budapest.

■ HÄMÄLÄINEN, SIMO (1946): Suomalaisesta sotilasslangista [A finn katonai szlengről]. *Virittäjä*, 256–267.

■ JELISZTRATOV, VLAGYIMIR (1998): *Szleng és kultúra*. Debrecen.

■ KARTTUNEN, KAARINA (1979): *Nykyslangin sanakirja* [A mai szleng szótára]. Porvoo-Helsinki-Juva.

■ KERTÉSZ ANDRÁS (2000): A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Magyar Nyelvőr*, 124: 209–25.

■ KÖVESDI PÉTER-SZILÁGYI MÁRTON (1988): *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja*. Budapest.

■ LIELI MARIANN (1996): *Szóalkotásmódok a finn szlengben*. (Szakdolgozat). Debrecen.

■ MÉSZÖLY MIKLÓS (1978): Nyelvünk szűzre megy? *Jelenkor*, 21: 1066–71.

■ ORSZÁGH LÁSZLÓ (1966): A mai angol szótárirodalom. In: *Szótártani tanulmányok*. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Budapest. 341–67.

■ PARTRIDGE, ERIC (2002): A szleng ma és tegnap. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen. 17–26.

■ PÉTER MIHÁLY, „Húsz év múlva" (Régebbi és újabb gondolatok a szlengről). In: *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)*. Szerk. FENYVESI ANNA, KIS TAMÁS, VÁRNAI JUDIT SZILVIA. Debrecen, 1999. 25–39.

■ RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN (1907): Régi magyar tréfaszók. *Magyar Nyelv*, 3: 289–301, 337–44, 385–95.

■ ROBERTS, PAUL (2002): A szleng és rokonai. In: *A szlengkutatás 111 éve*. Szerk. VÁRNAI JUDIT SZILVIA és KIS TAMÁS. Debrecen. 131–40.

■ SIPOS PÁL (1981): Hasonlóságok a népnyelv és a szleng között. In: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Budapest. 229–32.